

MILAN KUNDERA U PREVODIMA: OTVORENO DELO¹

Određeni deo češke književne kritike smatra da je Kundera predstavnik osrednje književnosti koja ne ponire duboko i održava se na lažnom uverenju da je zahtevna za čitanja. Priča se da se Kundera svojom naklonošću prema esejistici dodvorava francuskom čitaocu i tako svija gnezdo kao francuski autor. Priča se da Kundera omalovažava češke čitaoce i zbog toga neće da dozvoli prevode na češki svojih poslednjih romana. Priča se da je Kundera postao ogorčen i da se izjeda u nekakvom nedobrovoljnom poznom egzilu, skriva se pred sobom i svetom. Pričaju se svakakve gluposti.

Ono o čemu se u Češkoj malo govori jeste to da je Kundera ne samo najviše prevode ni češki autor, već istovremeno i najuspešniji autor češke književnosti u kontekstu svetske književnosti. Da su njegovi saigrači na tom poprištu ne samo autori kao što su Hašek, Hrabal, Kafka, već se kao ambasador češke ideje i češke misli nalazi i među imenima najznačajnijih čeških intelektualaca svih vremena. Sviđalo nam se to ili ne, Milan Kundera je jedan od intelektualaca koji možda jezgrovito, ali ipak dosledno, predstavlja u očima svetske javnosti češku slamku u svetskom platu sena. A činjenica da su njegove knjige objavljene na više od četrdeset svetskih jezika i to u više od tri hiljade izdanja, dokazuje da se barem toliko puta pažnja čitalaca u svetu (umnožena obimom pojedinačnih izdanja) morala barem na tren okupirati činjenicom da postoji nekakva, iz njihovog ugla nevažna i ne baš previše značajna zemlja, negde usred evropskog kontinenta, zemlja čije se ime tako teško izgovara.

Već neko vreme se ime Milana Kundera pojavljuje ne samo u francuskim enciklopedijama uz titulu *francuski pisac češkog porekla*. Tačno, od 1981. on je francuski državljanin, dok mu je češko državljanstvo bilo oduzeto 1979. i do sada ga nije primio nazad. Ipak, njegovi romani otkrivaju da su zapravo češki. Valjda samo dva od njih u osnovi nemaju češke motive ili tematizovana specifična češka istorijska iskustva. Samo što i tih ostalih devet pokazuje kako je to „češko“ iskustvo blisko iskustvu čoveka koji ne mora biti prepoznatljiv po nacionalnom ili rasnom kodu. Kunderini romani jednostavno pokazuju da postoje određeni invarijantni mehanizmi, invarijantne situacije, invarijantna pitanja koja su u osnovi ljudske stvarnosti i sudbine. Zbog toga su ovi romani prevodivi i prenosivi izvan jedne kulture

¹ Tekst Tomaša Kubička, književnog istoričara i direktora Moravske državne biblioteke, objavljen je u katalogu izložbe *Milan Kundera (nije izgubljen) u prevodu*, koja je bila postavljena od 1. aprila do 17. maja 2019. u Galeriji Moravske državne biblioteke u Brnu. Za ovu priliku preuzimamo tekst iz časopisa *Host*, br. 4/2019 u kome je objavljen povodom devedesetog rođendana Milana Kundera. (Prim. prev.)

ili jednog istorijskog iskustva. Jedino relevantno rešenje bilo bi da se ime Milana Kundera pojavljuje u enciklopedijama sa posebnom specifikacijom: *svetski autor češkog porekla koji živi u Francuskoj*.

Kundera ipak nije svetski autor samo na planu tematike. On sam ocrtava predele svog književnog kretanja koje je otisak književnog pamćenja dvadesetog veka. Njegova esejistička razmatranja prilikom stvaranja vlastite koncepcije teorije romana ne računaju sa češkim autoritetima, već sa imenima koja su formirala razvoj modernog romana (i to ne samo u prošlom veku). Naravno, to je izazovno, a iz prizemne perspektive i prkosno: stvoriti vrednosni okvir koji je zasnovan na najvećim imenima, ne samo evropske, istorije romana. Ali pre svega je to radikalno konfesionalni gest. Imenujem svoju poetiku, način svoga pisanja, kao sastavni deo nasledstva evropskog književnog modernizma. Razmišljajte o meni u tom kontekstu i pokušajte da me tako procenite. Ja sam spreman, a vi? Iskreno rečeno, dok se svetska knjižena kritika na ovaj poziv odazvala, u odnosu prema Kunderinom delu u Češkoj odoleva nekakva čak netipično češka verzija *close reading*-a, dakle usredsređenog čitanja, koje ipak ostaje uglavnom na planu tematike i prema delu zauzima stav koji svakako nije estetski, već moralizatorski. Uostalom, poučno upozoravajuće podignuti rahitični kažiprst je jedna od karakterističnih crta češke književne kritike od vremena narodnog preporoda. Zašto bi u slučaju Kundera bilo drugačije?

Kada bi trebalo da potražimo ključne reči za Kunderine romane na planu poetike, onda su to sigurno višeznačnost, otvorenost, fragmentarnost, žanrovska sinteza i višeuagaona perspektiva. Već iz ovoga je jasno da Kunderini romani nisu i ne žele da budu saopštavaoci istine i da čitalac postaje njihov partner koji je pozvan da misli kroz književnost, ali istovremeno i o književnosti. O književnosti kao specifičnoj formi, u kojoj su formalni postupci ravnopravni sa sadržajnim postupcima, a time i sa tematskim planom. A to je sastavni deo nasleđa modernog romana kome se Kundera priklanja. On sam o toj liniji govori kao o liniji gde roman postaje specifični instrument spoznaje. Instrument koji ne napušta estetski domen, već istovremeno prelazi u domen ontologije. Uostalom i nazivi Kunderinih romana upućuju na fenomene ljudske egzistencije, a Kunderino pisanje je kruženje (jer pravo razmišljanje ne poznaje drugačije kretanje) oko tih tema i ne donesi ništa drugo od uznemiravajućeg osećaja da se stvari ne podrazumevaju.

„Moji likovi su moje mogućnosti koje se nisu ostvarile“, neprestano ponavlja Kundera. Romani su klopka za likove koji u njima služe samo kao pokusne varijacije za ovo noetičko istraživanje. I pored toga čitalac koji poznaje Kunderine romane ipak brine za te likove; uplašeno posmatra njihove sudbine, vrtlog događaja u romanu koji ih uvlači u njihove neminovne tragedije. Jer ako posmatramo sudbine likova, Kunderini romani su tragedije. A njegovi likovi su nam bliski jer u te tragedije stupaju i za nas.

Ali zbog čega se Kunderini romani tako dosledno tragično završavaju? Možda to proizilazi iz ključne činjenice i stalno iznova varirane mogućnosti na kojoj se kao na vrtešci okreću životi svih Kunderinih likova. To varijacijsko pitanje glasi: Do koje mere je čovek voljan da preuzme bezuslovnu i punu odgovornost za svoje postupke, sa kakvim posledicama, a zatim da podnese slobodu tek takve sekundarne odluke? Sekundarne, zato što

se dešava tek u kontekstu situacije u koju su postupci stupili. Situacije koja skida maske, samoobmane i pretvaranja i nudi mogućnost slobodne (oslobađajuće) odluke. A Kundera je u tom pogledu, čini se, skeptičan. Zbog toga kod njega tragedija sledi uvek tek posle katarze.

Kunderini romani ipak nisu romani o događajima, o postupcima i začudo, ni o rečima. To su romani o odnosima. O odnosima među ljudima, događajima, rečima i njihovim značenjima. O nerazumevanju koje provaljuje u tu povezanost. O nerazumevanju koje se širi iz nesposobnosti nesebičnog razumevanja. Kunderini likovi čak suviše projektuju sebe same u taj interpretacijski odnos prema svetu, a svet (a sa njim i ti ostali) im izmiče „u pornici značenja“. Oni koji tvrde da je Kundera autoritativan u ostvarivanju pravde, očigledno zamenjuju perspektivu autora sa perspektivom likova u romanu.

Razmišljati kroz roman jeste Kunderina navika zapravo nastala još pre romana. Esejističke pasaže (tada još neodvojene od govora likova) možemo pronaći još u njegovim pričama *Smešne ljubavi*, a njihove odsjaje moguće je prepoznati još u drami *Vlasnici ključeva*. Roman *Šala* zatim potvrđuje ovaj put poetike. I to ne samo dugačkom replikom Jaroslava o narodnoj muzici i o folklornom mitu. Kunderini likovi jednostavno rado razmišljaju. Kao da promišljaju svaki svoj postupak i razborito vladaju svojim sudbinama. Razum svojim pipcima opipava stvarnost pre nego što lik u nju stupi svojim delanjem. Kakva je to ironija! Razumu uvek nešto stane na put – metafora, osećaj, nematerijalizovana stvarnost u obliku vremena ili sećanja. Intencija drugog. Demijurg romana postavlja zamke i nepopustljivo priprema svojim likovima deziluziju. Demijurg je Kundera ipak samo u odnosu na likove, u odnosu na svet romana; u pravcu izvan romana, u stavu kojim se roman nudi čitaocu kao noetički instrument, zadržava aktivnost na strani percipijenta. Teodor Adorno ovaj princip (u vezi sa Kafkinim romanima) nazvao je prekoračivanjem estetske granice. Čitalac je pozvan u svet fikcije romana kako bi podelio odgovornost za formulisanje njenog smisla koji ipak ostaje trajno nedefinisan. To je istovremeno postalo jedno od ključnih obeležja tada nastupajuće moderne. Obeležja koja bismo mogli nazvati etičkim apelom modernističkih stvaralaca. Istovremeno, to ipak znači da su romani otvoreni za ovu mogućnost, ali je ne propisuju. A Kunderini tekstovi su sastavni deo takvog stava i razvoja romana.

Značenje reči je za Kunderu osnovni instrument stvaranja sveta. Pa samo sa koliko truda definiše nerazumljive reči (*Nepodnošljiva lakoća postojanja*), koje u različitim vidovima nalazimo u njegovim esejima (ne samo u *Umetnosti romana*) i romanima. Prevod reči (njegova primena) onda ne sme da ograniči tu precizno izgrađenu povezanost sa svetom. Briga o značenju ipak nije kod Kundera početak puta prema ograničenju višeznačnosti reči, već nastaje iz potrebe da se ne ograniči bezizlazom koji bi razorio pažljivo građenu strukturu celine romana, koja postoji samo u trajnoj napetosti te višeznačnosti. Sam Kundera je ponovo otkrio kako je doživeo neprijatno iznenađenje kada je pažljivo pročitao prvi prevod svoje *Šale* na francuski. Mnogobrojna precrtavanja, napomene, ljutiti uzvičnici i ispravke (koje je Kundera uneo u to nesrećno izdanje) ukazuju na to koliko precizno

mora biti cizeliran Kunderin tekst, koliko je prožet precizno istesanim izrazima (dakako nikako sputan) i kako je krhka njegova celina. (Prilikom pripreme aktuelne izložbe u Moravskoj državnoj biblioteci bilo je potrebno da romanopisac prevede na češki jezik nekoliko odlomaka iz dosada neobjavljenih romana. Bio je to brižljiv, vremenski zahtevan i precizno odmeravan proces. Tada se, između ostalog, pokazala više nego opravdana ranija Kunderina izjava, da bi prevod samo jedne njegove knjige za češko izdanje za njega značilo posao duži od tri četvrtine godine, a to vreme ipak planira da korisnije iskoristi. Pa neka o tome uvređeni češki čitalac misli štagod.) Reč nosi svoje značenje, ili svoja značenja. A kako je povezana sa postupcima (u svetu likova), ona je neopoziva. Njena povezanost sa smislom je pak krhka. U svetu romana stupa u kovitlac značenja i gubi svoju sigurnost. A kako je posredstvom postupaka povezana sa čovekom, ugrožen je sam identitet ne samo njenog tvorca, već i svih onih kojih se dotakne u svetu romana. Samo je prividno paradoksalno to što takva semantička otvorenost mora biti što je moguće preciznije značenjski obezbeđena. Uostalom, kako reče od Kundera često spominjani Robert Musil u jednom od svojih eseja o suštini modernog romana: Reč u svetu romana postaje koplje koje treba baciti iz ruke.

Dosadašnji zbir Kunderovih dela: tri pesničke zbirke, tri knjige pripovedaka, tri drame, pet knjiga eseja i deset romana. Ili možda jedanaest, ukoliko prihvatimo Kunderin predlog da njegovu preradu *Smešnih ljubavi* posmatramo kao roman u formi varijacije. Ali zašto da ne. Pa ipak je varijacija osnovni Kunderin kompozicijski princip u slučaju svih gore navedenih knjiga. Dvadeset četiri knjige, a dvanaest od njih je doživelo prevod na nebrojeno mnogo svetskih jezika. Tačnije rečeno: sve knjige koje je Milan Kundera napisao od početka šezdesetih godina. S izuzetkom *Ptákoviny* (*Nebuloze*, 1966), drame koja je zasnovana na toliko neprevodivom grafičkom simbolu, da zauvek prkosi prevodu.

Pred književnom naukom predstoji jedan zadatak, zadatak uzbudljiv i važan – oslikati istoriju i promenu recepcije Kunderinog dela. Činjenica da se knjige objavljuju na svim kontinentima i da se o njima izjašnjava neposredno književna kritika na stranicama visoko renomirane periodike, a sa distance vrhunski književni naučnici po stručnim časopisima, na seminarima i konferencijama i putem sveobuhvatnih monografija, pruža na raspolaganje odličan materijal za spoznaju mehanizama i principa koji vode ka razumevanju Kunderinih romana. To je jedinstveno polazište za definisanje onog zajedničkog što delimo bez obzira na bilo koju našu pripadnost. Ali i onog specifičnog, što razlikuje naše poglede od pogleda kineskog, japanskog, korejskog, francuskog, mađarskog, kanadskog, brazilskog, švedskog, italijanskog, egipatskog... čitaoca. Zadatak je to po građi zahtevan i književna nauka bi time kročila na polje psihologije i sociologije, etnografije i antropologije, ali zadatak suštinski, jer bi njegovi rezultati mogli postati polazište za mnogo važniju spoznaju.

U svakom slučaju Kunderini romani su tu na raspolaganju i ne treba biti prorok da bi se reklo da će ostati na raspolaganju zauvek. Evo, prvi od njih, *Šala*, već je proslavio pedeset

dve godine. Pritom se objavljuje stalno iznova. Na primer, njegovo do sada poslednje špansko izdanje bilo je objavljeno 2015. godine u Meksiku i radilo se o trideset sedmom izdanju na španskom. Na češkom je objavljen u izdanju doštampanom uz osmo izdanje poslednji put 2017. godine. A poslednji Kunderin roman još nije završio svoje putovanje oko sveta. Do sada poslednje izdanje *Praznika beznačajnosti* datira iz decembra 2018. i objavljeno je pod naslovom *Nissarathayute Nirappakittukal* na malajskom.

Još su nam stari češki strukturalisti govorili da pored artefakta teksta, koji ima svoj materijalni oblik i fiksiran je u pismu, treba razmišljati o delu kao otvorenom procesu semioze, koji je beskonačan, nije ga moguće zatvoriti i stalno iznova nastaje, uvek u interakciji teksta i percipijenta. Ne samo zbog toga Kunderino delo nije, niti će biti, dovršeno. Stupaće u nove i nove prevode, onako kako će nam to posredovati prevodioci, onako, kako ih budu posredovali čitaoci. *Perpetum mobile* Kunderinog dela je nezaustavljiv.

(Sa češkog prevela **Aleksandra Korda Petrović**)